

3. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648) / П. Кулаковський. – К.: Темпора, 2006. – 496 с.
4. Мельник Л.Г. Маєтності та скарби Полуботків / Л.Г. Мельник // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 60-65.
5. Сухобоков О.В. Отчет о работах Левобережной славяно-русской экспедиции ИА АН УССР в 1990 г. / О.В. Сухобоков, С.П. Юренко, Л.И. Белинская // Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України. – 1990/36. – 42 с.

Руслан Підставка

старший науковий співробітник
науково-дослідницького відділу
Національного заповідника «Замки Тернопілля»
м. Збараж

«ДОПАЛАЦОВІ» ФОРТИФІКАЦІЇ ВИШНІВЦЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ ФАКТИ

У статті проведено історіографічний аналіз стосовно дослідження замку у містечку Вишнівець Тернопільської області. На основі документальних джерел узагальнено інформацію про виникнення, трансформацію та локалізацію оборонних споруд Вишнівця. Досліджено і систематизовано об'ємний картографічний матеріал, що стосується Вишнівця і околиць зокрема. Запропоновано гіпотезу стосовно основних історичних періодів розвитку оборонної фортифікації вказаного містечка протягом XV-XVII ст.

Ключові слова: замок у Вишнівці, Старий Вишнівець, князі Вишневецькі.

Важливим комплексоутворюючим елементом Національного заповідника «Замки Тернопілля», який в цьому році відзначає свій 20-літній ювілей, є Вишнівецький ландшафтний палацово-парковий комплекс XVIII ст., споруджений на місці старого замку. Виникнення останнього було зумовлено становленням могутнього князівського роду Вишневецьких, що ведуть свій початок від руських князів Несвізьких-Збараських [24; 25; 5; 13, с. 236] і використали у своєму прізвищі назву населеного пункту на півдні Волині, яким володіли з середини XV ст. На даний час Вишнівецький палацово-парковий комплекс відіграє кульову роль у формуванні туристичних потоків як в межах заповідника, так і в цілому по Волині. Ця пам'ятка історії, архітектури і культури національного значення за останній час увійшла до міжнародного туристичного маршруту «Шлях Гедиміновичів» та включена до регіонального туристичного маршруту «Волинським шляхом Кобзаря». В рік святкування 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка у Вишнівецькому палаці проходять урочистості з нагоди цього ювілею, оскільки поет під час своєї мандрівки по Волині відвідував це містечко.

Історіографія XIX–XX ст., що присвячена Вишнівцю та князям Вишневецьким є досить обширною і різноманітною за змістом [30; 21, с. 111-114; 20, с. 59-80; 27; 28]. З сучасних досліджень заслуговують уваги ґрунтовні праці В. Собчука [10], І. Чаманської [15], Л. Крощенко та А. Кривенко [4].

В 1995 році Київський інститут «Укрпроектреставрація» під керівництвом Л. Крощенко проводив комплексні дослідження Вишнівецького архітектурно-ландшафтного комплексу XVI–XX ст. та розробив історичну довідку про цей об'єкт. Окремі результати даного дослідження будуть проаналізовані у цій статті.

У 2006 році Український регіональний спеціалізований науково-реставраційний інститут «Укрзахідпроектреставрація» розробив «Концепцію реабілітації та реставрації палацового комплексу (пам. арх. ох. № 663) в смт. Вишнівець Збараського району Тернопільської області». В цій Концепції підготовлена історична довідка та викладено результати історико-архітектурних досліджень Вишнівецького замку та палацу. Роботи виконувались під керівництвом керівника архітектурної майстерні З. Лагуша.

У всіх вище згаданих дослідженнях, особливо кінця XX – початку XXI століття (В. Собчук, Л. Крощенко, А. Кривенко та З. Лагуш) прослідковано основні історико-географічні та історико-архітектурні особливості лише Вишнівецького палацу та ландшафтного парку, однак надзвичайно мало уваги приділено, власне, замку.

Що стосується виникнення, першої документальної та писемної згадки про замок у Вишнівці (*даному випадку це різні дати*), його локалізації по відношенню до річки Горинь, архітектурних та мілітарних характеристик об'єкту, процесів трансформації та етапів перебудови, то вони, практично, не досліджені. Саме вирішення цих питань на основі документальних джерел (акти, привілеї, тестаменти та ін.) і було поставлено за мету даного дослідження.

Не вдаючись в дискусію щодо заснування Вишнівця Корибутом (в хрещені – Дмитром) – сином Великого князя литовського Ольгерда та, відповідно, походження князівських родів Збараських, Вишневецьких, Порицьких та Воронецьких з династії Гедиміна, все ж необхідно відзначити, що за останній час з'явилося ряд публікацій та дисертаційних досліджень, які заперечують цю версію чи, скоріше, родову легенду (С. Келембет, Я. Теньговський, О. Однороженко, Н. Яковенко).

Остання виникла у 70-80-х роках XVI ст. на основі ряду компілятивної хроніки Мацея Стрийковського [23], гербівників Шимона Окозького [19], Каспра Несецького [18] та ін. Детальний огляд та аналіз історіографії даної теми виконала І. Папа [7].

«Великого князівства Литовського і Жмудського хроніка» видана Станіславом Пташицьким зазначає, що Вітовт «...на інших замках подільських (*частину продав польському королю* – примітка автора) своїх старост встановив, на Брацлаві, на Соколці і на Вінниці» [29, с. 28].

«Механізм» псевдоотримання Корибутом вказаних населених пунктів Оскар Гелецький в «Історії унії Ягелонської» та Казимир Стадніцький у книзі «Брати Владислава-Ягайла...». Перший зазначає, що «... *наділ Корибута становили Збараж в повіті Кременецькому, також Брацлав і Вінниця на Поділлі; це впливає «году» з Федька Несвіцького в 1434 р., ідентичність якого з Федором Корибудовичем доводив Й. Пузина*» [16, с. 142]. Тобто, виходячи від зворотного – оскільки Федько Несвізький володів своєю батьківщиною у 1434 р., а він тотожний Федору Корибутовичу, то саме Корибут **мав би будувати (!)** замок у Вишнівці.

Казимир Стадніцький пише, що «... *Прислужні пера ... Федька князя руського з Несвіду перехрестили на литовського Федька Корибутовича, сина Дмитра Корибута, а внука Ольгерда. Для більшої переконливості цього передання наказано його батькові Дмитрові, який в тих краях ніколи не бував, будувати замки Збараж, Вінницю і Соколець. Папроцький в своєму гербовнику, Стрийковський в хроніці перші з цим виступили, а повага до них була велика. Окозький і Несецький в своїх гербовниках як звичайно повторили своїх попередників, але як вдається витлумачити напевно з примусу...*»[22].

Таким чином була створена та «джерельно обгрунована» родова легенда про гедимінівське походження князів Несвізьких, Збараських та Вишневецьких і відповідно приписане будівництво замків у Збаражі та Вишнівці Корибутом-Дмитром Ольгердовичем.

Тому, оперуючи лише історичними першоджерелами та документами того часу, перш за все, необхідно узагальнити хронологію подій у Вишнівці в контексті історії фортифікаційних та архітектурних характеристик, розмежовуючи часові та територіальні поняття Вишневець, Старий Вишневець та Новий Вишневець.

Розмежування топонімів (згідно розташування на правому чи лівому берегах р. Горинь), на нашу думку, виглядає наступним чином:

- Вишневець (с. Старий Вишневець до появи нового міста (правий берег Горині); містечко Вишневець на новому місці (лівий берег Горині), поряд з існуванням, так званого Старого Вишнівця);
- Старий Вишневець (село на місці первинного поселення (правий берег річки Горинь).
- Новий Вишневець (поселення та містечко на лівому березі Горині навпроти Старого Вишнівця; містечко Андріїв (Новий Алексинець) Кременецького повіту кінця XVI ст.).

Вирішення цього питання вимагає проведення історико-картографічного аналізу досліджуваної території на основі різночасового картографічного матеріалу. Якщо карти XVI–XVIII ст., в основному, показують локалізацію (і то не завжди точно) по відношенню до рельєфу і гідросітки та статус населеного пункту (в порівнянні з іншими топонімічними одиницями), то топографічні карти дають змогу прослідкувати планувальну структуру населеного пункту, форму оборонних укріплень міста і навіть контури замку чи фортеці (Табл. 1).

Першою документальною згадкою про Вишневець є акт поділу Василя, Семена та Солтана Васильовичів отчичів і дідичів Збараських написаний в Луцьку 9 липня 1463 р, де йдеться про те, що Солтан Збараський отримав серед інших населених пунктів «два Вишневіці» у Збараському повіті і бере в ньому пів гроша мита (в городі Збаражі і городі Колоден – по грошу мита) [14, с. 54-55].

В документі йдеться про два Вишнівці, отже на це час поселення існувало на обох берегах р. Горинь, причому як два незалежних населених пункти, які, імовірно, до цього часу перебували у власності в різних осіб. Оскільки, на відміну від Збаражі та Колодна, у Вишнівці брали пів гроша мита, а не грош, то можна зробити попередній висновок, що Вишневець був населеним пунктом нижчого таксономічного рівня ніж «город» – тобто селом.

Джерельні, археологічні та іконографічні матеріали не дають підтвердження щодо існування в середині XV ст. мурованого замку в «городі Колоден», тому в наявність такої оборонної споруди у селі Вишневець мало ймовірна. На території замчиська у Старому Вишнівці, імовірно, існувало спочатку городище, а пізніше дерев'яно-земляний замочок.

Першою документальною згадкою про кам'яний замок у Вишнівці є Акт поділу маєтків померлого князя Солтана Збараського між його братом Семеном та племінником Михайлом Васильовичем Збараськими,

який відбувся 1 вересня 1475 р. Згідно цього документу до Михайла Васильовича Збараського і його братів відійшла частина маєтків, що належали дядькові Солтанові, а серед інших згаданий «Вишневець твержа» [14, с. 71]. Локалізація цього замку відносно річки Горинь, вимагає додаткового дослідження. Вважаємо, що згадана «твержа» була первинним протозамком на лівому березі, на території пізнішого Нового Вишнівця.

Хоча традиційна історіографія твердить, що спочатку замок існував лише на правому березі у Старому Вишнівці і лише після того, як він був зруйнований татарами у 1494 р., Михайло Збараський-Вишневецький переніс його на протилежний берег річки (Кривенко А., Крощенко Л., 199 та ін.), вважаємо таку постановку питання не коректною.

Перш за все, всі посилання на руйнування Вишнівця татарами у 1494 р. зводяться до Густинського літопису, який констатує той факт, що «в лето 7002 (1494). Татары Вольныи огнемъ и мечемъ пустошатъ; король же Олбрахтъ посла на нихъ нѣчто жолнѣръ, но от множества Татаръ побиены быша под Вишневецемъ» [8, с. 360]. Що стосується битви з татарами у 1512 р. під Вишнівцем (власне битва відбулася під селом Лопушна сучасного Лановецького району, яке знаходиться на відстані 19 км. від Вишнівця), то Густинський літопис говорить про наступне: «И тако побѣдиша Мендикерея подъ Вишневецемъ над Горъню» [8, с. 366]. Оскільки, активну участь у битві брали поряд з Миколою Кам'янецьким і Константином Острозьким і князі Вишневецькі (Михайло Васильович з синами Іваном і Олександром), а їх родове гніздо було поряд (якщо вважати 18 км. за невелику відстань), то розгром татар отримав назву – битва під Вишнівцем.

Хроніка М. Бельського, написана у 1564 р. поряд з описом вказаних подій 1512 р. подає дереворит із зображенням Вишневецької битви. Зрозуміло, що зображення є схематичним і лише приблизно відображає цю сторінку історії, але якщо припустити, що зображений є дійсно Вишневець, то у верхньому правому кутку деревориту показано кам'яний замок, а у нижньому лівому кутку дерев'яне укріплення, яке можна ототожити з Старовишневецьким замчищем чи перебудованим і модернізованим городищем. При умові, коли зображення на деревориті показано з південного сходу, то таке зображення є одним з перших, що відображає оборонні споруди обох Вишнівців (Рис. 1).

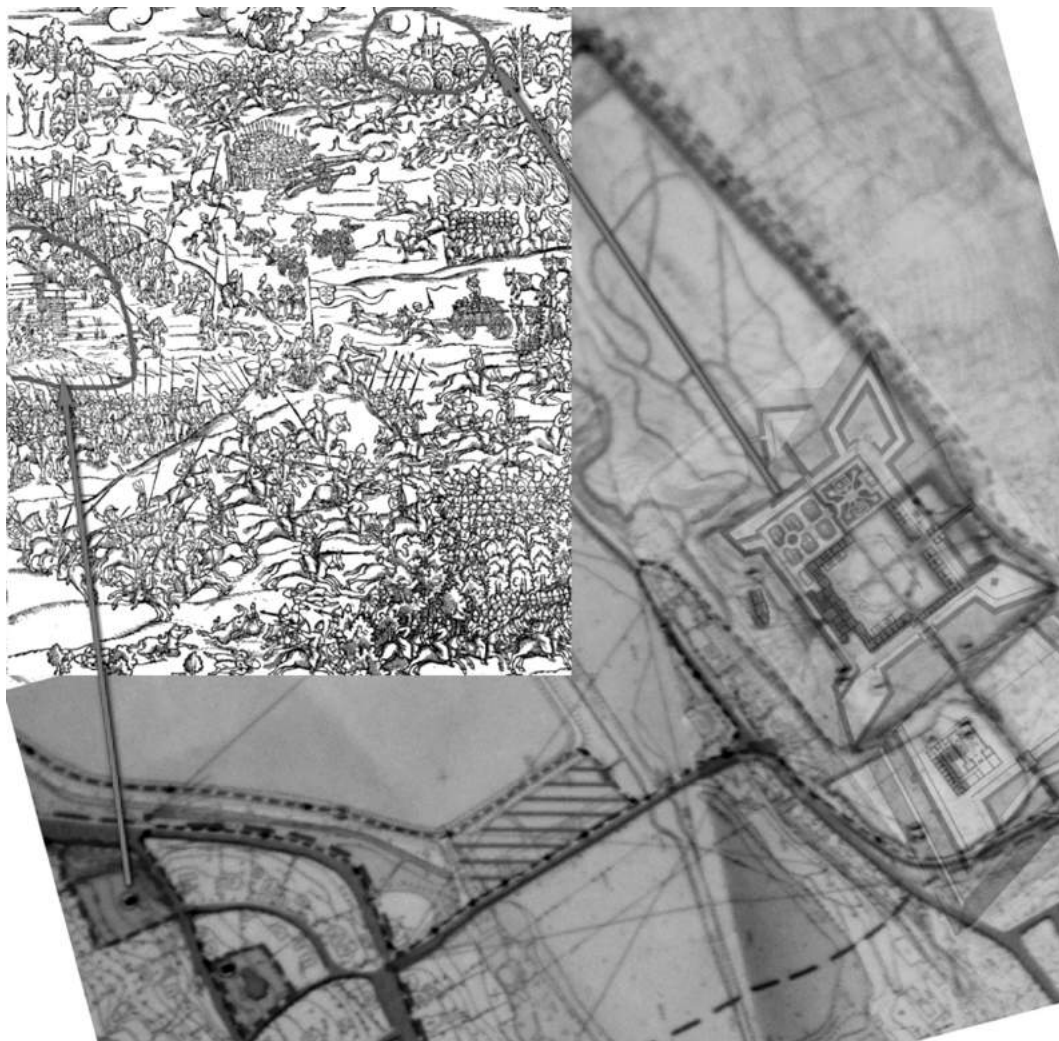

Рис. 1. Накладка деревориту Вишневецької битви 1512 р на картосхему Вишнівця

Отже, можна констатувати, що виникнення назви Новий Вишнівець не пов'язане з руйнуванням (знищенням) Вишнівця (Старого Вишнівця на правому березі Горині) та його замку чи замочку, а, скоріше з розбудовою населеного пункту на лівому березі та спорудженням фортеці. Ці населені пункти під однією назвою, але, імовірно, у власності різних осіб, нам відомі ще з 1463 р.

Ще одне цікаве джерело, де згадується замок у Вишнівці («*castellum Wiśniowiec*») під 1512 р. – це праця Анджея Крицького (1482-1537 р.н.) «*Descriptio victoriae de Tartaris A. D. 1512*». Анджей Крицький (*Andreas Cricius*(лат.) був архієпископом гнєзнінським і примасом польським, секретарем королеви Бонни, латиномовним поетом і шанувальником мистецтва. Згадана його праця була опублікована в «*Historia literatury polskiej (Geschichte der polnischen literatur)*» Міхала Вишневецького. Латинський термін «*castellum*» передбачав наявність мурованого замку чи фортеці, на відміну від терміну «*oppidum*», що означав укріплене місто.

Коли виник замок на лівому березі є **ключовим питанням** нашого дослідження. Не доведеним є згадка про «твержу» у Вишнівці 1475 р. саме на лівому березі, хоча така гіпотеза має право на існування. Згадки про замок та Старий Вишнівець у XVI ст. подає у своїй статті Володимир Собчук.

Отже, до 1542 р. половина Старого та Нового Вишнівці перебували у власності Івана Михайловича Вишневецького. В результаті поділу маєтків між Констянтином Івановичем і Андрієм Вишневецькими 1565 р. перший отримав серед інших **третю частину замку і міста Старий Вишнівець** з селами Вікнини, Кривчики, Котюжино, Федьківці та ін., які після його смерті перепали його сину Констянтину. Про локалізацію замку в цьому Акті поділу не йдеться, тому не зрозуміло чи третю частину у Старому Вишнівці, і третю частину Старого Вишнівця, чи третю частину замку окремо (де не встановлено) і третю частину міста Старий Вишнівець. Причому Старий Вишнівець фігурує не як село, а як місто. 1560 роком датується локаційний привілей на отримання Вишнівцем магдебургського права, який знаходиться у РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 76 об. [3].

В 1568 р. Андрій Іванович Вишневецький звернувся до короля з проханням про надання *магдебургського права* (і отримав його) для **Нового Вишнівця**, котрий називав «Андрійовим» [10, с. 30]. Князь Андрій Вишневецький «...получилъ въ 1568 году привилегию для своихъ городовъ Андреева и Поповцевъ, причемъ грамота ясно говоритъ о сборахъ торговаго мыта: «на которые ярмарки и на торги волно всимъ станомъ и людемъ купецкимъ, обывателемъ панствъ нашихъ, и чужоземцамъ тамъ до **Андреева-Новаго Вишневеца** и Поповець зов сими товары приезжати и торговати, продавати и куповати, платечи на князя Андрея Вишневецького и потомковъ его мыто и торговое по звыклому обычаю...»

У даному випадку під топонімом Новий Вишнівець мається на увазі не населений пункт – Вишнівець на лівому березі Горині, а містечко і замок Андріїв, що згодом успадкувала дочка Андрія Вишневецького – Александра і перейменувала в Алексинець (Новий Алексинець) [11, с. 91].

Волинська (Руська) метрика під 8 липня 1570 р. згадує існування **замку у Вишнівці і Збаражі**, в контексті володінь предків князів Петра і Александра Порицьких зі Збаража – Михайла, Семена, Федора і Семена Васильовичів Збаразьких [9, с. 238].

Під час поділу маєтків князя Андрія Івановича Вишневецького, який володів певною частиною замку і міста, «*частину замку отримала Александра Андріївна, одружена з Юрієм Чарторийським, але у 1598 р. всю частину замку Вишневеця, розташовану від Загороддя, між частинами князів Констянтина Констянтиновича та Михайла і Юрія Михайловичів Вишневецьких, із спорудами, плацом у пригородку, церквою на тому плацу, змурованою коштом покійної матері, домом нижче церкви, пивницею на кінці **замкового моста, усе Нове місто** з передмістям Мухавець та села Загороддя, Лози й Бодаки за згодою чоловіка вона продала Михайлові Михайловичу Вишневецькому* [10, с. 30]. Виходячи з цього, станом на 1598 рік у Новому Вишнівці (Нове місто) від Загороддя на лівому березі Горині до **замкового моста** існувала фортеця з церквою, плацом та пивницями.

Що стосується згаданої церкви на плацу збудованої коштом покійної матері (імовірно, дружини Андрія Вишневецького – Евфимії Юріївни Вержбицької), то можна припустити, що це саме церква Вознесіння Господнього, споруджена, як твердить традиція 1530 р. і звалася при замковою. Н. Теодорович зазначає у статті про Новий Вишнівець, що «*у подошвы замковой горы, въ княжеском саду, подъ самымъ дворцомъ, есть церковь во имя Вознесения Господня. Бывшая замоковая князей Вишневецькихъ. Построена въ 1530 году*» [11, с. 109].

Відомий дослідник Волині, археолог Володимир Антонович пише, що підземний хід від замку веде в склеп під цією церквою [2, с. 80]. Таке поєднання замку на пагорбі та підземного ходу і його підшви зустрічається ще в одному із замків, що належить до Національного заповідника «Замки Тернопілля» – Язловецькому. Одне із графічних зображень XIX ст. це чітко показує (Рис. 2).

Повертаючись до В. Антоновича (ювілей якого відзначаємо в цьому році) та його дослідженню Вишнівця необхідно звернути увагу на деякі неточності. Зокрема автор зазначає, що «*Въ старом (з маленької букви – **примітка автора**) Вишневець остались слѣды замка. В 1816 г. существовали ещѣ 4 башни и подземный*

ход въ склепъ подъ церковью, гдѣ похоронены были православные князья Вишневецкие» і з абзацу, розпочинаючи нове речення, пише: «Существующий въ Новомъ Вишневецъ замок построенъ въ концѣ XVII ст.» [2, с. 80].

Наведених два абзаци містять посилання автора на Юліана Немцевіча [17, с. 205], однак в останнього жодної згадки про існування у 1816 р. чотирьох башт, тим більше у Старому Вишнівці, немає. Наявність підземного ходу в склеп під церквою (де поховані православні князі Вишневецькі) стосується замку на лівому березі Нового Вишнівця. Не зрозумілим є датування спорудження замку в Новому Вишнівці кінцем XVII ст., яке також у першоджерела (Ю. Немцевіч) не зустрічається.

Для розуміння фрагменту необхідно навести цитований оригінал Юліана Немцевіча повністю: «Посердині на узгір'ї стоїть замок, в 1740 р. на місці давнього споруджений. Наріжні башти, високі навколо підмуровані, лѣхи ведуть до церкви, яка стоїть в долині і складають єдину давню пам'ятку. В тій церкві спочивають рештки тих князів Вишневецьких, що в минулих віках дотримувалися грецького обряду...» [17, с. 205] (переклад автора).

Відносно посилання на Немцевіча, то В. Антонович не звернув увагу на дату перед цитованим, чи скоріше довільно переказаним, текстом – 1740 (приблизний час спорудження Михайлом-Сервацієм Вишневецьким палацу на місці старого замку). В. Антоновичем плутаються поняття «давно споруджений» замок, як протозамок на лівому березі і перше укріплення Михайла Васильовича Збаразького-Вишневецького на Старому Вишнівці.

Ще один документ, який заслуговує уваги і цитується у в історичній довідці Вишневецького замку в дослідженнях 1995 р. під керівництвом Л. Кривенка, є лист польського короля Зигмунда Августа до Дмитра Івановича Вишневецького датований 1557 р. (хоча Й. Вольф піддає сумніву цю дату і вважає цього листа написаним дещо раніше [30, с. 566]). В листі король хвалить князя за його військові подвиги і труди, «постройку замка и прочее». Зокрема в листі зазначається: «И што дотыче того замку, через тебе збудованого, и послугы твое нам, такая послуга твоя приемна ест, когда еси на нас господара на так потребном месту замок збудовал, а звлаца где бы могла быть беспечная ... а иж было на той час люди и стрельбою посылили оный замок, яко о том к нам писал, тогда без бытности твое в нас того вчинити нам не виделося с причин певных» [1, с. 148]. Однак, прямих документальних свідчень, що лист Зигмунда Августа до Дмитра Вишневецького згадує саме замок у Вишнівці немає (по всій вірогідності даний лист стосується замку на Хортиці). Крім того, Й. Вольф у біограмі Дмитра Івановича Вишневецького дає перелік населених пунктів Кременецького повіту, якими володів князь, а саме – Кушнін, Подгайці, Окнін, Тараж, Камарин, Крутнів і Лопушно [30]. Вишнівця, як родового гнізда в цьому переліку немає.

Важливим джерело про існування замку у Вишнівці наприкінці XVI ст. є Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева («Tagebuch des Erich Lassota von Steblau»), у якому він пише (в російському перекладі): 1589 р, 6 июля.... В местечко Колодно (1 м.). Обедал. В город Вишневец с замком, лежащий на берегу р. Горыни (2 м.). В село Тараж (2 м.).

Під 1594 р., 21 квітня Лясота пише: «... Село Тараж (1 м.); отсюда долиною между горами до села Звиняче (1 миля); не далеко вправо остался город Вишневец, довольно значительный город с замком, принадлежащий князьям Вишневецким; через город протекает река Горынь и делит его на две части (но настоящий город находится по сю сторону (Т. е. на левом берегу Горыни.)) (1 миля)» [12, с. 222, 277].

Продовжуючи аналіз досліджень В. Собчука, зустрічаємо ряд цікавих матеріалів стосовно замку у Вишнівці кін. XVI – поч. XVII ст [10, с. 31].

Михайло Михайлович Вишневецький 1598 р. придбав у подружжя Чорторійських належну йому частину Вишнівського замку й Нове місто Вишневець із передмістям Муховець та приміськими селами Загороддя, Лози, Бодаки. У згаданому вище дільчому листі в частині князя Михайла вказані **новозбудований Вишневецький замок**, половина міста Новий Вишневець та 15 сіл. Вказаний замок у Новому Вишнівці збудований перед 1598 р., тобто, десь **на початку – в другій половині XVI ст.**

Рис. 2. Підземний хід Язловецького замку

Документи початку XVII ст. згадують замок у Вишнівці також без конкретної прив'язки по відношенню до р. Горинь. Так, в 1607 р. Адам Олександрович Вишневецький укладає у **Старому Вишневецькому замку**, де, очевидно, проживає угоду про заставу одного з сіл [10, с. 31].

У 1636 р. князь Константин Вишневецький позивав Кристину Адамівну Вишневецьку за те, що маючи з ним *«по половици Старого места Вишневеца и грунтов до него належачих»*, вживає більше ніж слід і не хоче *«померы слушное учинити»*, а вона, в свою чергу, судилася з ним за те, що весною 1630 р. наслав своїх людей *«на част замьку поводовое стороны Вышневеца Старого дедичной, впрод чат замку поводки разобрати и разобрать на Старое место Вишневец перевезти розказавши, на власных кгрунтах поводовое стороны с того дерева замок себе побудовати розказалес»* [10, с. 30].

Текст даного позову містить дуже цікаві дані щодо існування, локалізації та матеріалу виготовлення замків у Вишнівці. Перш за все, фігуранти позову володіли по половині міста *Старий Вишневець*, тобто цей населений пункт був містом і не занепав в кінці XVI ст. По-друге, замок у Старому Вишнівці існував ще весною 1630 р. І основне, що Константин Вишневецький розбирав замок на Старому Вишнівці і з **того дерева** на власних грунтах замок собі будував.

Стосовно матеріалу (дерево) будівництва старого замку у Новому Вишнівці, то цей факт не виглядає настільки фантастичним, якщо взяти до уваги опис замку на лівому березі Горині, поданий в рукописному «Інвентарі князівства Вишневецького. Місто Вишневець Старий і Новий». В описі замку середини XVIII цього Інвентаря йдеться, що територія комплексу (включно з костелом) *«...по периметру була оточена сухим ровом та валом. По цілому периметру двома рядами на валу та в рові було влаштовано дубовий частокіл. На рогах валів, що оточували палац та бароковий сад було влаштовано чотири бастіони з наявністю фортифікацій для встановлення гармат. При цьому північно-західний бастіон був найвищим та мав два рівні валів. В'їзд на територію комплексу з міста проходив через дубовий міст з перилами, що стояв на високих дерев'яних стовпах. Ворота були подвійними та розташовувалися на рівні валу. Біля воріт на соснових стовпах висіло два скляних ліхтарі. Зразу ж за воротами та на північно-західному бастіоні було влаштовано так звані «шуплерауші» – вежі на соснових стовпах, криті гонтою для спостереження за навколишньою територією. Площа перед входом до палацу отримала квадратну форму та обмежувалася з трьох сторін будівлями палацу та офіцин, а з західної сторони муром, що тягнувся від західного крила палацу до офіцини. До офіцини, що знаходилася біля муру було прибудовано «цікауш», або «арсенал» для зберігання пороху та зброї»* [6].

Володимир Собчук у згаданому дослідженні пише, що Юрій Михайлович († 1618), поділившись між 1600 і 1603 рр. із братом Михайлом, за листом дружині 1608 р., серед іншого володів *усією частиною городища Старого Вишневецького замку, половиною Нового міста Вишневеця та містечком і замком Вербовець* [10, с. 30]. Городище, як місце розташування дерев'яно-земляного укріплення вказує на спорудження на його місці Старого Вишневецького замку на правому березі Горині.

Відносно згадок про спорудження у 1640-х рр. на місці старого замку бастіонних фортифікацій, то його приписують воєводі руському Ієремії Вишневецькому. Згадана І. Чаманська подає таку інформацію, що в 1640 р. кн. Ярема Вишневецький розпочав будову **палацу** у Вишнівці на місці, де він знаходиться зараз. Можливо була збудована лише його центральна частина і планував князь його завершити і оселитися в ньому невідомо. Житловий будинок, збудований ще в XVI ст. правдоподібно був переданий для потреб монастиря босих Кармелітів [15, с. 179]. Логічно припустити, що в 30-40-х рр. XVII ст., коли відбувся значний розвиток бастіонного будівництва на українських землях, князь Ярема повинен був передбачити захист збудованого (чи будованого) костелу та монастиря Кармелітів. Це було можливо при умові його включення у єдину оборонну систему *замок-костел*, тому модернізація замку і передзамча з костелом була здійснена шляхом спорудження комплексу бастіонів і рavelінів, які захищали всю територію. Реконструкція цього оборонно-фортифікаційного комплексу була виконана сучасним польським військовим топографом та астронавігатором ВМФ Польщі Збігневом Щепанеком (Рис. 3).

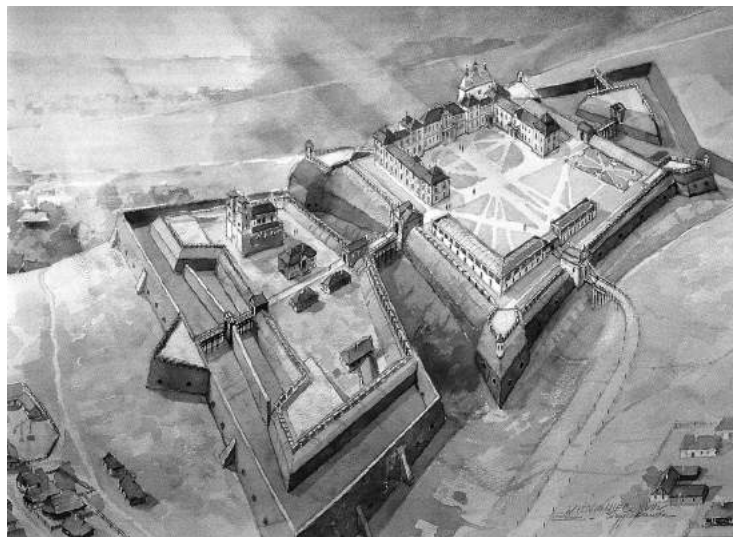

Рис. 3. Реконструкція Вишневецького замку XVII ст.
З. Щепанека

У передмові до публікації тексту тестаменту Яреми Вишневецького у «Місячнику геральдичному» № 4, за липень 1930 р. доктор історії Владислав Томкевич зазначає, що після здобуття турками Вишнівця і руйнування замку в 1672 р. останній «спочивав в руїнах» більше півстоліття і лише в 1730-1740 рр. на його місці останній з Вишневецьких Міхал-Сервацій збудував новий замок в стилі Людовіка XIV [26, с. 68]. На малюнку невідомого автора XVIII ст. зображено залишки оборонних конструкцій північно-західного бастиону з окремими контрфорсами (Рис. 4).

Рис. 4. Вишнівецький замок XVIII ст.
(акварель невідомого автора)

Історія спорудження палацу та опис його інтер'єрів досить детально описаний в працях багатьох дослідників і не є темою нашої статті, тому останній етап історії замку у Вишнівці, на нашу думку, є цілком зрозумілим.

Виходячи з вище наведеного можна зробити наступні попередні висновки, а саме:

1. Перша документальна згадка про Вишнівець (виявлена на даний час) датується 9 липня 1463 р. Ідеться про два населених пункти під однією назвою, правдоподібно, на обох берегах р. Горинь, але у власності різних історичних осіб.

2. Кам'яний замок («твержа») у Вишнівці вперше згадується в документальних джерелах 1 вересня 1475 р. у власності Михайла Васильовича Збаразького. На нашу думку, замок знаходився на лівому березі Горині, на місці сучасного палацу, майже навпроти давнього (можливо XIV ст.) дерев'яно-земляного городища. Це побічно підтверджують писемні джерела (*castellum in Wisniowiecz 1512*, – А. Крицький, дереворит М. Бельського, 1512 р.).

3. Форма та мілітарні характеристики замку вимагають уточнення новими писемними джерелами, іконографічним чи картографічним матеріалом або археологічними дослідженнями. По всій вірогідності він носив рис традиційного для цього періоду мисового типу дарев'яно-кам'яного і земляного (комбінованого) укріплення.

4. У першій половині XVII ст. замок разом з пригородком зазнає модернізації та перебудовується, тодішнім власником Вишнівця кн. Яремою Вишневецьким згідно поширеної тоді на українських етнічних землях бастионної системи фортифікації. Споруджується костел та монастир Босих Кармелітів.

5. Укріплення-замочок дерев'яно-земляного типу (прямих доказів використання каменю у будівництві на даний час не виявлено) існувало на правому березі р. Горинь як мінімум до 30-х років XVII ст.

6. Протягом 1672–1730 рр. замок знаходиться в стані руїни і лише з 1740-х років на місці замку останнім власником Вишнівця Міхалом-Сервацієм князем Вишневецьким будується палац, закладається сад та парк.

Список використаних джерел та літератури

1. Акты и грамоты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археологической комиссией. Т. II. – 1598-1637. – СПб., 1862. – С. 148.
2. Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии. – Москва. – 1900 г. – С. 80.
3. Заяць А. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках. – ж. «Архіви України», № 4-5. – 2001 р. – [Електронний ресурс]. Точка доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-4.php#Zayac43>
4. Кривенко А. Крощенко Л. Комплексні дослідження історико-архітектурної спадщини Вишнівця // АСУ 3 ч. 2. – К.: Українознавство, 1996. – С. 198-208. С. 198-208
5. Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків: Просвіта, 2008. – 180 с.
6. Опис Вишневецького замку. [Вміщений у Інвентарі маєтностей князів Вишневецьких, що знаходилися у Кременецькому і Летичівському повітах Волинського і Подільського воєводства]. 1748 р. Мова польська. – ІР НБУВ, ф.1, спр. 150.
7. Папа І. Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії / Івана Папа // Вісник Львівського університету. Серія Історія. – 2011. – Вип. 46. – С. 42-64.
8. ПСРЛ. – Т. 2. – Прибавление к Ипатьевской летописи. – Густинская летопись. – Санкт-Петербург. – 1843. – С. 360. [Електронний ресурс]. Точка доступу: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004161787#?page=372>

9. Руська (Волинська) метрика. Регистри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства (1569-1673)). – Дрежкомархів України. – Київ. – 2002. – С. 238.
10. Собчук В. Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – 1-а полов. XVII ст.). / В. Собчук // Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині. Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2006. – С. 20-33.
11. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. III. – Почаев. – 1893 г. – С. 91.
12. Щоденник Еріха Лясоги із Стеблева // Запорозька старовина. – Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222-277. – [Електронний ресурс]. Точка доступу: <http://www.svit.in.ua/kny/bookla.htm>.
13. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття – Laurus. – 2012 р. – С. 326.
14. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławuce. – pod. ker. Z. L. Radzyńskiego / Т. 1. – 1366-1506. – Lwów. – 1877. – S. 54-55.
15. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu/Ilona Czamańska// W-wo Poznańskie. – Poznań, 2007. – 552 s.
16. Halecki O. Dzieje unii Jagellońskiej. – Т. I. – Kraków. – 1919 r. – S. 142.
17. Niemcewicz J. Podróże historyczne po ziemiach Polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. – Paryż-Petersburg, 1858. – S. 205.
18. Niesiecki K. Herbarz Polski / K. Niesiecki. Lipsk. O. – 1839. S. 11–12.; O. 7. – 1841. S. 424.; T. 9. – 1842. S. 345–363; S. 430–431.; T. 10. – 1845. – S. 115–121.
19. Okolski S. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmaturum gentilitia et arma delucidantur / S. Okolski. Cracowiae: In Officina Typographica Francisci Cefarij, 1641. T. I. S. 524–532.
20. Puliaski K. Książęta Wiśniowiecki w XVI w. – Przewodnik naukowy i literacki. – Т. V. – Z. 1. – 1877 r. – 59-80.
21. Rawita-Gawronski Fr. Książęta Nieswieccy, Zbarascy i Wisniowieccy do konca XVI w. / Fr. Rawita-Gawronski // Ateneum Wilenskie. 1930. 7. S. 111–144.;
22. Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagielly Olgierdowicza króla Polski, Wielkiego Xięcia Litwy. Lwów, 1867 // [Електронний ресурс]: Podlaska Biblioteka Cyfrowa. Точка доступу: <http://www.pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=2592&dirids=1>
23. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi etc. Warszawa, 1846. Т. II. S. 57–59.
24. Tegowski J. Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieswickiego / J. Tegowski // Genealogia. Studia. Materiały Historyczne. 1996. Tom. 8. S. 87–90;
25. Tęgowski J. Pochodzenie kniazioów Iwana i Fiodora Nieswickich // Genealogia. № 7. 1996. S. 125 – 135.;
26. Tomkiewicz S. Testament Jeremego Wiśniowieckiego / Stanisław Tomkiewicz // Miesięcznik heraldyczny. – № 4. – Warszawa. – 1930. – S. 68.
27. Wiatrowski A. Wiśniowiec/ Antoni Wiatrowski// Przegląd Lubulsko-Kresowy. -№ 10. – 1925. – S. 6-9;
28. Mazurkiewicz J. Krótki zarys dziejów Wiśniowca/Jan Mazurkiewicz// – Wiśniowiec na Wołyniu. – 1936. – 26 s.;
29. Wielkiego Księstwa Litewskiego I Żmódzkiego Kronika. Wyd. przez Stanisława Ptaszyckiego. – Wilno. – 1907 r. – S. 28.
30. Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku / J. Wolff. Krakow, 1895. – S. 566.

Ігор Прохненко

к.і.н., доцент кафедри історії
стародавнього світу та середніх віків ДВНЗ
Ужгородського національного університету
м. Ужгород

КОРОЛІВСЬКИЙ ЗАМОК НЯЛАБ

Результати археологічних досліджень експедиції Ужгородського національного університету дозволили виділити серед замків Закарпаття, за стратиграфічним різномаяттям, потужним культурним шаром і значною кількістю речового матеріалу Нялаб, розташований на північно-західній околиці селища Королево Виноградівського району. Зібрана значна колекція матеріалу, датованого з початку XIV до середини XVII ст.: тисячі фрагментів керамічного посуду, кахлі, вироби зі шкіри, кістки, скла та металу (побутові речі, зброя, прикраси, медальйон, жетон, монети).

Ключові слова: Королівський замок, кераміка, кахлі, антропоморфні зображення, геральдичні символи, медальйон, жетон, монети.

За останні десятиріччя в Європі значно підвищився інтерес археологів до пам'яток пізнього середньовіччя та раннього нового часу. Не обійшов цей процес і Закарпатську обл. України, де помітно збільшилися обсяги польових досліджень. Зокрема, з 2007 року цілеспрямованим вивченням фортифікацій Виноградава,